

SEVILLAI SZENT IZIDOR NÉZETEI A KÖNYVEKRŐL, KÖNYVTÁRAKRŐL ÉS AZ OLVASÁSRÓL

POGÁNYNÉ RÓZSA GABRIELLA

A XXI. századi információs vagy tudástársadalom emberének – legalábbis a modernebbeknek, a fiataloknak vagy fiatalosoknak, akik már a számítógépek világában váltak íróvá-olvasóvá vagy akár kutatóvá – elsődleges információs forrása a világháló; ami nincs a neten, az nincs is – hangzik a Larousse enciklopédia reklámjának mai parafrázisa. Ám a jelen és a jövő mindenképpen a múltból is kell, hogy építkezzen, a világot a tudományos „téglarakás” viszi előre, így a mai virtuális globális enciklopédiának szintén volt, kellett, hogy legyen „előzménye”, sőt a tartalmilag meglehetősen sokszínű webnek még védőszentje is van Sevillai Szent Izidor (560 körül–636) személyében. De ki is volt ő, és hogyan lett a VII. századi hispániai érsek az internet égi patrónusa?

Isidorus Hispalensis, vagyis Sevillai Szent Izidor életéről annyi bizonyos, hogy 560 körül született egy gót királyi tisztviselő többedik gyermekeként, és családja azon viszonylag kevesek egyike volt az Ibériai-félszigeten, amelyek a Római Birodalom hanyatlása, majd bukása, illetve a vandál és vizigót hódítás ellenére képesek voltak civilizációs, kulturális nívójukat megtartani.¹ A család Cartagena városából költözött Sevillebe katonai és politikai változások miatt.² A fiatalon árván maradt ifjú nevelését fivére, (Sevillai Szent) Leander (549–600)³, bencés szerzetes, később apát, illetve Sevilla érseke vette kezébe. (Isidorus *De viris illustribus* című, 615 és 618 között keletkezett életrajzgyűjteményében 33 jeles egyházi személyiség között fivére biográfiáját is megörökítette.⁴) Leandernek nagy szerepe volt az ariánus nyugati (más néven vizi)gótok megtérítésében; 589-ben ő elnökkölt az ezt deklaráló III. toledói zsinaton,⁵ és a városban tartott egyházi tanácskozások ettől kezdve élen

1 Jackson, Sidney L.: *Libraries and librarianship in the West : A brief history*. New York [etc.] : McGraw-Hill, cop. 1974. p. 33. (A továbbiakban: Jackson)

2 Isidorus, Sevillai Szent. In: Görföl Tibor – Kránitz Mihály: *Teológusok lexikona*. Bp. : Osiris, 2002. p. 184.

3 Leander, Sevillai, Szent. In: Vanyó László: *Ókeresztény írók lexikona*. Bp. : Szent István Társulat, 2004. p. 335. (A továbbiakban: Vanyó: *Ókeresztény írók lexikona*)

4 Vö. Barney, Stephen A.: *Introduction*. In: *Izidor, Sevillai Szent: The Etymologies of Isidore of Sevilla / translated ... by Stephen A. Barney [et al.]*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. p. 10. (A továbbiakban: Barney), illetve Vanyó László: *Az ókeresztény egyház irodalma*. 2. kiad. Bp. : Szent István Társulat, 1988. p. 71. (A továbbiakban: Vanyó: *Az ókeresztény egyház irodalma*)

5 Vö. Leander, Sevillai, Szt. In: *Magyar katolikus lexikon*. 7. kötet. Bp. : Szent István Társulat, 2002. p. 697.

jártak további egyházi és politikai jelentőségű döntések meghozatalában.⁶ (Az ariánusok Jézus személyének megítélésében vallottak az Egyházétől eltérő tanokat, nézeteik szerint ő nem a második isteni személy, hanem csak emberi természetű, tehát nem öröktől való, hanem teremtett lény. Az irányzat egyik hithirdetőjéről, a körülbelül 260 és 336 között élt és Alexandriában tevékenykedő Ariusról (Areiosz) kapta megnevezését.)⁷

Izidor fiatalon belépett a bencés rendbe, 568 körül bátyja utódja lett az apáti méltóságban, 600-ban pedig az érseki székből, 619-ben a sevillai, 633-ban a toledói zsinaton elnökölt. Nevéhez fűződik a szerzetesi élet szabályrendszerének egyszerűsítése és az Egyház jogainak megőrzése⁸, illetve a gótok ariánus időszaka alatt eljelentéktelenedett vagy teljesen pusztulni hagyott római birodalmi gyökerű kulturális-oktatási intézményrendszer helyett új tudományosság és oktatás(i) rendszer) megteremtése.⁹ Érseksége idején „Sevilla menekült keresztény tudósok gyülekezőhelye”, a sevillai iskola pedig a tudomány és a klérus nevelésének központja lett.¹⁰

Leander hitbeli stabilitása, teológiai felkészültsége és tanári szigora¹¹ mellett még egy szempontból meghatározó szellemi hatással volt neveltjére: még konstantinápolyi követi megbízatása alatt, 580-ban ismerkedett meg és kötött barátságot Gergely pápai követtel, a későbbi Nagy Szent Gergely pápával, a negyedik nagy nyugati egyházatyával (540–604, ur. 590–604), akivel később is levelezésben, szoros kapcsolatban maradt,¹² és akinek barátságát öccsére is örökül hagyta.¹³ Nagy Szent Gergely pápa nem a világi műveltséget tartotta fontosnak, hanem az egyházit, teológiait; mindezzel együtt azonban tudatában volt annak, hogy a profán irodalom ismerete segíti a szent olvasmányok megértését.¹⁴

6 Török József: Egyetemes egyháztörténelem. 1. kötet. Bp. : Szent István Társulat, 1999. p. 96. (A továbbiakban: Török)

7 Vö. Arianer. In: Kirchenlexikon : Christliche Kirchen, Freikirchen und Gemeinschaften im Überblick / hrsg. von Sigrid und Karl Wolfgang Tröger. Berlin : Union, cop. 1990. p. 33-34.

8 Izidor, Sevillai, Szt. In: Magyar katolikus lexikon. 5. kötet. Bp. : Szent István Társulat, 2000. p. 525.

9 Fináczy Ernő: Egyetemes neveléstörténet. 2., A középkori nevelés története. Bp. : Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1926. p. 96.

10 Johnson, Paul: A kereszténység története. Bp. : Európa, 2001. p. 204. (A továbbiakban: Johnson)

11 A legenda szerint Izidor megszőkött Leander szigorúsága miatt. Fáradtan egy kút kávján pihent meg, ahol egy lyukacsos követ talált és látta, hogy a kút dobján vájatok vannak. Kérdésére egy arra járó asszony azt válaszolta neki, hogy a vízcseppek vájták a lyukakat és a vödör kötele a vájatokat. Erre Izidor azt gondolta, hogy, ha a víz erre képes, ő is minden nap kicsit tanulva nagy eredményt érhet el, és ezután visszatért Leanderhez. Vö. Sevillai Szent Izidor. In: Diós István: A szentek élete. 1. kötet. 4., bőv., átdolg. kiad. Bp. : Szent István Társulat, 1993. p. 170-171. (A továbbiakban: Diós)

12 Vö. Gloviczki Zoltán – Zsinka László: Nevelés és iskola az antik és középkori Európában. Máriabesnyő : Attraktor, 2014. p. 181. (A továbbiakban: Gloviczki – Zsinka); Gergely, I., Nagy, Szt. In: Magyar katolikus lexikon. 4. kötet. Bp. : Szent István Társulat, 1998. p. 58-60.; Leander, Sevillai, Szent. In: Vanyó: Ókeresztény írók lexikona. p. 335.

13 Angenendt, Arnold: A kora középkor. Bp. : Szent István Társulat, 2008. p. 183. (A továbbiakban: Angenendt)

14 Vö. Chadwick, Henry: A korai egyház. Bp. : Osiris, 1999. p. 237. (A továbbiakban: Chadwick), illetve Putnam, Geo. Haven: Books and their makers during the middle ages. Vol. 1. Reprint. New York : Hillary House Publishers Ltd., 1962. p. 34. (A továbbiakban: Putnam)

Az egyháztörténet és az egyházi irodalom azonban a családnak nem csupán e két jeles tagját jegyzi, hanem fivérükről, Szent Fulgentius († 633 körül), Écija püspökéről is megemlékezik és nővérüket Cartagenai Florentinát szintén szentként tiszteli.¹⁵

Isidorust 1598-ban avatták szentté, az Egyház 1722-ben egyházdoktorrá emelte,¹⁶ és ekkor került be ünnepe a római naptárba április 4-ére, halála napjára.¹⁷ Patronátusa többek között az iskolásokra és a diákokra is kiterjed,¹⁸ a „mai globális enciklopédia”, az internet védőszentjének pedig Szent II. János Pál pápa (1920-2005) nevezte.¹⁹

Leander személyes hatása, valamint az általa közvetített szellemi impulzusok mellett természetesen azt a tágabb szellemi környezetet, a VI-VII. század paradigmáját is érdemes röviden vázolni, amelyben Isidorus tevékenysége kibontakozott, illetve azokat a folyamatokat, amelyeknek aktív részese, ágense volt.

A középkor és az ókor közötti határ megvonásának csak egyik lehetséges eredménye az iskolákban tanított 476-os esztendő, a Nyugat-Római Birodalom bukása. Az Imperium jogi, katonai, gazdasági, kulturális széthullása azonban egy lassú folyamat eredménye, így a korszakhatár kijelölése több módon is történhet attól függően, hogy a vizsgálódás melyik szempontnak ad prioritást, így különféle aspektusból más és más átmeneti korszakok definiálhatók. Az antik Róma lassú „civilizációs” hanyatlása, leépülése Nyugat-Európában végérvényesen csak a VI. század végére zajlott le – ahogyan Paul Johnson A kereszténység történetében fogalmaz: „Gergely pápa trónra lépése idejére a Nyugat kulturális szintje a mélypontra jutott”²⁰ – így a következő korszak, a középkor a VII. századtól a XVI. századig számolható.²¹ Más korszakolás szerint a keresztény ókor a VII-VIII. századig²² vagy Nagy Szent Gergely pápaságának végéig (604)²³ tart, tehát a nagy nyugati egyházatyák és az első szerzetesrendek megszervezése – többek között Szent Benedek rendjé is – a középkor előtti korszakhoz tartoznak. A bencés rend Gergely pápa regnálása alatti megerősödése és a lassan egész Európát átfogó monostor-hálózat kialakulása eredményezte azt, hogy „az egyház azonos volt a szervezett társadalom egészével – ez az alapvető sajátosság különíti el a középkort a történelem korábbi és

15 Vö. Barney. p. 7., illetve Vö. Saints. SPQN : Notes about your extended family in heaven. URL: Saints.SPQN.com (A továbbiakban: Saints. SPQN)

Écija városa a félsziget déli részén fekszik, a mai Andalúzia területén.

16 Izidor, Sevillai. In: Szentek lexikona. [S. l.] : Dunakönyv, cop. 1994. p. 151.

17 Sevillai Szent Izidor. In: Diós. p. 170.

18 Vö. Isidore of Seville. In: Saints. SPQN

19 Stroh, Wilfried: Meghalt a latin, éljen a latin!. Bp. : Typotex, 2011. p. 142.

20 Johnson. p. 204.

21 Vö. Southern, R. W.: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Bp. : Gondolat, 1987. p. 24-25. (A továbbiakban: Southern)

22 Ókor. In: Magyar Katolikus lexikon. 9. kötet. Bp. : Szent István Társulat, 2004. p. 973.

23 Vö. Söveges Dávid: Bevezetés a Regulához. In: Népek nagy nevelője / szerk. Szennay András. Bp. : Szent István Társulat, 1981. p. 31. (A kötetre való hivatkozások a továbbiakban: Népek nagy nevelője)

későbbi korszakaitól. Tágabb értelemben ez jellemzi az európai történelmet is, a IV. századtól a XVIII-ig, Nagy Konstantintól Voltaire-ig.”²⁴

A bencés monastorokat tehát jogosan tartjuk számon a középkor meghatározó egyházi és kulturális intézményhálózataként, még akkor is, ha a rendalapító, Nursiai Szent Benedek (480 körül–543) felfogásában „az olvasás [...] nem tanulás, studium [értsd: a világi tudományokban való alámerülés], hanem elmélkedés. A szerzeteshagyomány a lectiot, az olvasmányt az imádság első lépcsőjének tekinti”²⁵; a szerzetesek feladata nem a tudományos munkálkodás, hanem a vallásos elmélyülés. Ezt mutatja az is, hogy a bencés regula²⁶ 73 fejezetéből „csak” hét szól az olvasásról, Ásványi Ilona olvasatában ebből is csupán három (a 8., 48. és 49. részek) rendelkezik a magánolvasásról, a többi négy locusban (38., 42., 47. és az 53. kapitulumok) a felolvasásról szól a szerző. A vonatkozó szöveghelyek tekintetében Szabó Flóris értelmezésében 49 esetben a hangos felolvasásról, az olvasmányok meghallgatásáról, és csak kétszer van szó a csendes olvasásról.²⁷

A 48. fejezetben (A mindennapi testi munka) olvasható: „A tétlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal. [...] A szexta [12 óra] után [...] ha valaki olvasni akar, akként olvasson magában, hogy mást ne zavarjon. [...] A negyvennap böjt idején pedig reggeltől egészen terciáig olvasmányaikkal foglalkozzanak, utána négy óráig végezzék a rájuk bízott munkát. A negyvennap böjtre mindenki kapjon egy könyvet a könyvtárból (bibliothecából), amelyet elejétől végig olvasson el. (A Regula a középkorra jellemző értelmezés szerint bibliothecán a Bibliát értette.)²⁸ Ezeket a könyveket a negyvennap böjt elején adják ki. Mindenesetre azonban rendeljenek ki egy vagy két szeniort, hogy a monastorban abban az időben, amikor a testvérek olvasással foglalkoznak, körüljárjanak, és megnézzék, nem találnak-e hanyag testvért, aki henyél vagy beszélget és nem törődik az olvasással, és így nemcsak magának van kárára, hanem másokat is zavar.”²⁹ A 49. rész 4. pontja ismét a negyvennap böjt megtartásával kapcsolatos előírások között említi, hogy „Ez akkor történik megfelelő módon, ha minden büntől tartózkodunk, könnyek között imádkozunk, szent olvasmányokat olvasunk, a szív töredelmére és az önmegtagadás cselekedeteire törekedünk.”³⁰

24 Southern, p. 15.

25 Várszegi Asztrik: Imádkozzál és dolgozzál : (Gondolatok a bencés életstílusról). In: Népek nagy nevelője. p. 274.

26 Szent Benedek regulája. In: Népek nagy nevelője. p. 97-184.

27 Vö. Szabó Flóris: II Guido levele a szemlélődő életről : [bevezetés]. In: Népek nagy nevelője. p. 287-288.

28 Vö. A könyvtár / Bánhegyi B. Miksa. In: Mons Sacer : 996-1996 : Pannonhalma 1000 éve. 3. Pannonhalma : Pannonhalmi Főapátság, 1996. p. 192., illetve Szent Benedek regulája. In: Népek nagy nevelője. p. 156

29 Vö. Szent Benedek regulája. In: Népek nagy nevelője. p. 154-156.

30 Szent Benedek regulája. In: Népek nagy nevelője. p. 157.

Az olvasás két módja más-más tevékenységet jelent: „a magánolvasás az olvasási készség elsajátítása után a tanulás [...] eszköze, a felolvasás pedig a tanításé.”³¹ Ezzel magyarázható, hogy a Regula 8. fejezetében található előírással kapcsolatban eltér a két elemző véleménye. „A vigilia után fönmaradt időt pedig használják föl a testvérek, akik a zsolnároskönyvet és az olvasmányokat illetően rászorulnak, olvasgatásra.”³² – ezt Szabó Flóris nem sorolja a magányos olvasás témakörébe, Ásványi Ilona azonban a „rászorultság”-ot egyaránt tekinti az olvasási készségben való jártasság hiátusának vagy „az ismeretekben való hiányosság”-nak.³³ Feltevése igazolható azzal is, hogy a keresztény ókori és középkori írás- és olvasástanításnak alapvető textusa volt a Zsolnárok könyve, amely egyszerre oktatja az intellektust és a lelket,³⁴ de azzal is, hogy a korra jellemző olvasási mód az intenzív, a szöveget tisztelettel, elfogadva, megtanulva, átélmélkedve való mély és alapos olvasás.³⁵ A szerzeteseknek tehát a korábbi, jellemzően a hangos – görög-latin, majd a – tanító jellegű, a liturgikus alkalmakhoz kötődő (fel)olvasással ellentétben külön el kellett sajátítaniuk a csendes olvasást, nem véletlenül szólt még Szent Ágoston a „voces paginarum”-ról, az írott szó hangjairól. Az új, a néma olvasásra való áttérés Szent Izidor esetében olyan sikeres volt, „hogy olyan eljárásként magasztalhatta, mely lehetővé teszi »a fáradság nélküli olvasást, a töprengést az olvasottakon, megnehezítvén, hogy elillanhassanak emlékezetünkéből«. Mint korábban Ágoston, Izidor is hitt abban, hogy az olvasás módot ad a párbeszédre téren és időn át, de az ő megfogalmazásában felfigyelhetünk egy fontos újdonságra: »a betűk képesek némán átadni nekünk a távollevők mondásait« – írta *Etymologiae* című összefoglaló művében.”³⁶

A bencés regulából tudható, hogy írni-olvasni nem tudó novícius is akadt a monostorokban, a felvételért folyamodó „kérvényt saját kezűleg írja, vagy ha esetleg írni nem tud, az ő felkérésére más írja meg, és a novícius csak jegyet tegyen rá, azután pedig saját kezével tegye az oltárra.”³⁷ Később azonban nekik is meg kellett tanulniuk a betűvetést, de nem a kódexmásolást, ami „közelebb áll a képzőművészethez, mint a mai értelemben vett íráshoz”.³⁸ Mindazonáltal „az analfabétizmus felszámolása a kolostorokban kezdődött meg.”³⁹

31 Ásványi Ilona: Szent Benedek regulája az olvasásról. In: Corde aperto : Tanulmányok Kredics László nyolcvanadik születésnapjára / szerk. Hermann István, Korlinszky Balázs, Varga Tibor László. Veszprém : Veszprémi Főegyházmegeye : Veszprém Megyei Levéltár, 2012. p. 14. (A továbbiakban: Ásványi)

32 Szent Benedek regulája. In: Népek nagy nevelője. p. 122.

33 Ásványi. p. 14.

34 Vö. Parkes, Malcolm: Olvasás, írás, interpretálás : A korai középkor szerzetesi gyakorlata. In: Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban / szerk. Guglielmo Cavallo, Roger Chartier. Bp. : Balassi, cop. 2000. p. 99. (A kötetre való hivatkozás a továbbiakban: Cavallo – Chartier)

35 Vö. Tóth Gyula: A könyvtár történelmi szerepváltásai. In: Könyvtárosok kézikönyve / szerk. Horváth Tibor, Papp István. 3. kötet. Bp. : Osiris, 2001. p. 27.

36 Manguel, Alberto: Az olvasás története. Bp. : Park, cop. 2001. p. 57.

37 Szent Benedek regulája. In: Népek nagy nevelője. p. 166.

38 Ásványi. p. 14.

39 Szent Benedek regulája. In: Népek nagy nevelője. p. 168. Lásd a 20. ponthoz írott jegyzetet.

Az írásról a regulában csak közvetett utalásokat találni, mégpedig azzal a kérdéssel összefüggésben, hogy a testvérek semmiféle tulajdonnal nem rendelkezhetnek: „Senki se merészeljen az apát rendelése nélkül bármit is adni vagy elfogadni, vagy bármit is sajátjaként bírni; egyáltalán semmit sem: se könyvet, se írotáblát, se íróvesszőt, tehát igazán semmit se.” Másutt éppígy a magántulajdon kérdésével összefüggésben sorolja fel a regula az íróeszközöket: „Hogy a magánbirtoklásnak ezt a bűnét gyökeresen kiirtsák, adjon meg az apát minden szükségeset, azaz [...] íróvesszőt, [...] írotáblát, hogy senki se menthesse magát azzal, hogy szükségét szenvedett valamiben.”⁴⁰ Nem véletlen az, hogy szóba jöhető tulajdonként Szent Benedek a kódexmásolás, a kultúrélet eszközeit is megnevezi.

Jól látható tehát, hogy a bencések jelmondatában foglaltaknak – Ora et labora!, azaz Imádkozzál és dolgozzál! – eredetileg „nem volt más célja, mint hogy isten színe előtt éljenek, és a mennyországba jussanak”⁴¹, az imádság egyik megnyilvánulási formája a szerzetesek számára kötelezően előírt olvasás, a szent olvasmányok imádságos magányos olvasása, illetve felolvasása és átélmélkedése. A lectio és a meditatio szorosan összefügg, tulajdonképpen egyazon tevékenység aspektusai, vagyis a „félhangosan, mormolva történő imádkozás [...] főleg szentírási szövegeknek kézimunka közben való recitálása”, „az olvasott bibliai szövegeknek, zsoltároknak tanulás céljából történő felidézése, ismételtetése” nem választható el élesen egymástól, és „innen már csak egy lépés az a jelentés, amely közel áll a mai elmélkedés-fogalomhoz: az olvasott szövegnek értelemmel történő boncolgatása, vizsgálata, a benne való elmélyülés”.⁴² A munka pedig lehetett éppenséggel kódexmásolás is, ahogyan ez már Szent Márton (316/317–397) idejében a tours-i monostorban megkezdődött. A Benedek-rendi testvérek számára az olvasás és az írás csak később vált tudományos tevékenységgé, és a kódexmásolás a kezdetekben még nem volt tudatosan, felvállaltan az antik kultúrkinccs megőrzésének eszköze; mint ahogyan már kulturális misszióra is vállalkozott a keresztény ókor végének, vagy a koraközépkornak a legjelentősebb monostori scriptoriuma, a Cassiodorus által alapított közösség, a Vivarium műhelye.⁴³ Szent Benedek elképzelésében nem kapott helyet a világi művelődés és tudományosság, azonban „Cassiodorus liberális humanizmusa – és a kódexmásolás intellektuális tevékenységgé formálása – végül beleolvadt a bencés hagyományba”.⁴⁴ Ez eredményezte azt, hogy akkor, amikor „a népvándorlás majdnem tabula rasa-t csinált az emberiség addigi eredményeiből, kultúrájából [...] Benedek fiai visszavonulva várszerű monostoruk falai mögé, celláik mélyén, scriptoriumaik gyertyafényénél másolták az antik világ tudományos és irodalmi emlékeit [...] nem diszkriminálva világnézeti alapon, lehetőséget adtak arra, hogy

40 Vö. Szent Benedek regulája. In: Népek nagy nevelője. p. 141. (33, 2-3), 163. (55, 18).

41 Chadwick. p. 171.

42 Vö. Szabó Flóris: II Guido levele a szemlélődő életről: [bevezetés]. In: Népek nagy nevelője. p. 288-289.

43 Johnson. p. 205.

44 Vö. Chadwick. p. 236.

ezek a középkorban mellőzött gondolkodók újraéledjenek a reneszánszban és a barokk utáni felvilágosodásban” – olvasható Cziráki László értékelésében.⁴⁵

A kialakuló, új keresztény értelmiségi réteg számára eleinte természetesen „csak” a „pogány” iskolák álltak rendelkezésre, és a keresztények „nem mondtak le a klasszikus nevelés nyújtotta előnyökről: még az üdvösség miatt sem akartak indoctusokká válni” – olvasható Török József egyháztörténetében.⁴⁶ Az Egyház szolgálatában számos előkelő származású művelt és tudós férfiú tevékenykedett, példaként említhető a bibliafordító Szent Jeromos (347–420), Szent Benedek, Cassiodorus vagy Isidorus is, „nem meglepő tehát, hogy a Római Birodalom teljes összeomlását szinte egyetlen társadalmi intézményként túlélő katolikus egyház válik az ókori irodalom legfontosabb közvetítőjévé.”⁴⁷

Mindeközben azonban a IV. századra a pogány és a keresztény műveltség ellentéte szintén kiélesedett, így felvetődött az antik tudás teljes megtagadása is. Ám a teológiai irodalom olvasásához – és Szent Jeromos Biblia-fordítása óta a Szentírás forgatásához is – elengedhetetlen a latin nyelv alapos ismerete, amely a soknemzeti-ségű impériumban és a soknyelvű, keresztény hívők között sem volt mindenki sajátja, s még inkább hiányzott később, a népvándorlás megindulása után. Így a latin nyelv és a hét szabad művészet elsajátítása az igazi tudás, a keresztény tudomány alapja, és ezért nélkülözhetetlen. Erre figyelmeztetett Baszileiosz (Nagy Szent Vazul † 379) *A fiatalokhoz* címzett görög nyelvű írásában. Caesarea püspöke felhívta a figyelmet arra, hogy az antik műveltség szükséges a keresztény tudományosság számára: a görög klasszikusok tanulmányozása is hozzájárul a Biblia jobb megértéséhez, de a klasszikus pogány művek befogadásához is szükséges a keresztény szempontok szem előtt tartása. „A könyveket teljesen a méhek példájára használtok! A méhek sem repülnek válogatás nélkül minden virágra. Csak annyit szívnak ki belőle, amennyi a munkájukhoz szükséges. A többit nyugodtan otthagyják. Ha értelmesek vagyunk, mi is csak azt tesszük magunkévá ezekből a könyvekből, ami megfelel nekünk, és rokon az igazsággal. A többitől óvakodunk.”⁴⁸ (Az írás a reneszánsz időszakában újra népszerűnek mondható és jelentős hatásúnak mutatkozott, nem véletlen, hogy latin fordításban Hess András második nyomtatványaként éppen a *De legendis poetist* bocsátotta közre.)

Az V. századra a pogányság veresége végleges lett, megtörtént az antik hagyaték különválasztása, megrostálása, illetve krisztianizálása; a fennmaradt források, szellemi örökség három csoportját különítették el: a teológiailag hasznos, a vallás számára szükségtelen, de a megismerést szolgáló tudást és a kifejezetten káros ismereteket. A VI. század elejére datálható „az első pápai index, a *Decretum*

45 Cziráki László: A bencések az emberiség és az Egyház szolgálatában. In: Népek nagy nevelője. p. 340.

46 Török. p. 64-70., az idézet forrása: p. 69.

47 Barbier, Frédéric: A könyv története. Bp.: Osiris, 2005. p. 45.

48 Vazul, Nagy Szent: Baszileiosz buzdítása az ifjakhoz: hogyan olvashatják haszonnal a pogány irodalmi műveket. In: A kappadókiai atyák. Bp.: Szent István Társulat, 1983. p. 217.

Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis [...], mely tévesen szerepel Gelasius pápa [ur. 492–496] neve alatt. [Mindazonáltal] amit ez az index a régi irodalomból mint megengedhetőt kiválogatott, a másoló barátok szorgos munkája révén a korai középkor szellemi birtokállományát alkotta, ezzel szemben a kitiltott könyvek javarészt örökre eltűntek a középkor irodalmi életéből.”⁴⁹

A régi irodalomhoz való új hozzáállás és a korábbiaktól eltérő tudományosság kialakulása természetes módon változtatta meg a könyvtárakat is, megjelent az új modell, a bibliotheca sacra. Eleinte a pogány kultúra és könyvtár ellenében tisztán vallási-teológiai kollekciók szerveződtek a keresztény közösségek szolgálatára, az antik műveltség „megkeresztelése”, integrálása után azonban a „szent könyvtár” célkitűzése és gyűjteménye differenciálódott: az ókori hét szabad művészet tanulmányozása a latin és a görög nyelv elsajátítását jelentette és az igazi tudományokban, a Szentírásban és az egyházatyák műveiben való elmélyülést alapozta meg. A keresztény könyvtárak az ókori előzményekhez hasonlóan templomokhoz kötődtek, sőt akadt olyan is, amely pogány templomból alakult keresztény megszentelt helyé, mint például Szent Benedek 529-es Monte Cassino-i monostoralapítása, amelynek alapja egy Apolló-szentély volt.⁵⁰ A bibliotéka és a templom összekapcsolása a gyűjteménynek és az írni-olvasni tudásnak a kultuszhoz kötődése mellett a felhalmozott értékek védelmét is szolgálta.⁵¹ A bibliotheca sacra elrendezése a kor tudományrendszeréhez és ezzel egyidejűleg a kódexek szakrális értékéhez igazodott: első helyen a Bibliák és egyes bibliai könyvek álltak, ezeket az egyházatyák és a középkori teológusok művei követték, az antik szerzők és a hét szabad művészetéről szóló tomosok képezték az utolsó osztályokat.⁵² Ezek között például Isidorus is elsőnek és legfontosabbnak a grammatikát – tulajdonképpen a latin nyelv alapos elsajátítását – tartotta. Ez azzal is magyarázható, hogy ekkoriban már érezhető volt az újlatin nyelvek kialakulásának kezdete és a klasszikus latin „leromlása”, így „a nyelvi elbarbárosodás viszont a gondolatok kifejezhetetlenségét, az antik örökség, s egy belőle táplálkozó civilizáció halálát jelentette.”⁵³ Mindezzel együtt figyelemreméltó, hogy annak ellenére, hogy Sevillai Szent Izidor „láthatóan érzékeny a nyelvi barbarizmussal szemben, már az ő latinjában is számos szabálytalanság figyelhető meg, sőt a kora román nyelvi formákhoz, a spanyol előformájához való átmenet első nyomai is felfedezhetők benne” – szól Arnold Angenendt értékelése.⁵⁴

49 Egyetemes történet : Négy kötetben / szerk. Hóman Bálint, Szeffű Gyula, Kerényi Károly. 2. kötet, A középkor története / írta Váczy Péter. 2. kiad. Bp. : Magyar Szemle Társaság, [s.a.]. p. 122.

50 Jochum, Uwe: Kleine Bibliotheksgeschichte. Stuttgart : Reclam, 2007. p. 56. (A továbbiakban: Jochum)

51 Vö. Hessel, Alfred: A könyvtárak története. Bp. : OSZK KMK, 1959. p. 21. (A továbbiakban: Hessel)

52 Vö. Jochum. p. 57.

53 Mezey László: Deákság és Európa : Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata. Bp. : Akadémiai Kiadó, 1979. p. 57. (A továbbiakban: Mezey: Deákság és Európa), illetve vö. még Gloviczki – Zsinka. p. 208.

54 Angenendt. p. 183.

Paleográfiai, kodikológiai vetületben az új könyvtármodell kialakulásának kísérőjelensége a tekercsről a kódexre való áttérést, és a befogadott kulturális örökség átmásolását is jelentette.⁵⁵

A VI. század elején a szerzetesközösségek életében, majd nem sokkal a rendalapítás után a bencés rend monostoraiban is – kezdetben leginkább Nursiai Szent Benedek kortársai, Anicius Manlius Torquatus Severus Boëthius (480–524) és a náluk kissé fiatalabb Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus (490?–583) nevéhez köthető e változás – az olvasás és a kódexmásolás további értelemmel is gazdagodott azáltal, hogy felismerték az ókori pogány kulturális örökség megőrzésének fontosságát. Az egyházi irodalom számára egyre szélesebb körben elismerten nélkülözhetlenné vált a pogány irodalmi hagyatéék és az előzmények rendszeres és tudatos felhasználása. Paul Johnson értékelését idézve kimondható, hogy Leander és Izidor valósították meg Cassiodorus elképzeléseit, nem utolsósorban azáltal, hogy „Izidor és segítőtársai húsz esztendő leforgása alatt az emberi tudás roppant tárházát halmozták rendezett egységbe, beleértve Boëthius és Cassiodorus műveit és azok fordításait is.”⁵⁶

Az V-VI. század fordulójára Európában visszaszorult a görögtudás, így annak esélye is, hogy Arisztotelész (Kr. e. 384–Kr. e. 322) és Platon (Kr. e. 427–Kr. e. 347) munkássága gyökeret eresztessen a keresztény erudícióban. Ezt felismerve az „utolsó római és az első skolasztikus”, a filozófus és államférfi Boëthius fogott neki életművük lefordításának; azonban mivel kegyvesztett lett Teoderik (ur. 493–526), keleti gót uralkodó szemében, halálra ítélték, így munkáját nem tudta elvégezni.⁵⁷

A monostori scriptoriumok funkcióváltása legkarakterisztikusabban a Cassiodorus által alapított Vivariumban mutatkozott meg. Cassiodorus művelt szenátor volt, aki még aktív közéleti tevékenysége idején sürgette Agapetus pápát (ur. 535–536), az alexandriai és nisibisi katecheta-scholák mintájára olyan keresztény iskola megszervezését szorgalmazva, ahol a „barbárokat [a gótokat] egy közös keresztény és klasszikus kultúra által romanizálják és civilizálják,”⁵⁸ illetve azért is, hogy ellensúlyozza a „profán stúdiumok hegemoniáját,”⁵⁹ hogy „a lélek az örök üdvöt elnyerje, a hívek nyelvét pedig szeplőtlen és tiszta ékesszólásra szoktassák.”⁶⁰

Miután törekvései megghiúsultak, visszavonult birtokaira, majd 555 körül megszervezte a Vivariumot, amely azonban nem csupán szerzetesi közösség volt, hanem alapítójának korábbi elképzelését valóra váltva tudományos missziót is felvállalt.

55 Vö. Jochum. p. 49-54.

56 Johnson. p. 203.

57 Vö. Gloviczki - Zsinka. p. 172-175.

58 Chadwick. p. 235., illetve vö. Putnam. p. 22.

59 Egyetemes történet : Négy kötetben / szerk. Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly. 2. kötet, A középkor története / írta Váczy Péter. 2. kiad. Bp. : Magyar Szemle Társaság, [s.a.]. p. 144.

60 Cassiodorus Institutiones divinarum et humanarum lectionum c. művének előszavát idézi Mezey László: Forrásszemelvények a kéziratosság korának könyvtörténetéhez. Bp. : Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1956. p. 122. (A továbbiakban: Mezey: Forrásszemelvények)

A „calabriai Squillacében [...] tanult laikusok és szerzetesek készítették hiteles, elfogadott szövegek másolatait, s Ágoston tanítását továbbfejlesztve egy enciklopédikus – egyformán vallási és világi jellegű – képzést is létrehozott. Így első alkalommal történt meg, hogy a meglévő ismeretanyag jó része keresztény célok szolgálatában hozzáférhetővé vált.”⁶¹ Cassiodorus testvérei nem a bencés regula szerint éltek, de életük ahhoz hasonlóan a vallási elmélyülés, az imádság, az olvasás, az artes tanulmányozása és a kétkezi munka pilléreire épült. Szent Mártonnal ellentétben, aki a kódexmásolást csak az ifjabb szerzetesek számára írta elő, a Vivarium lakói közül éppen az idősebbek, tanultabbak végezték e munkát,⁶² ami alapos nyelvtani, filológiai és teológiai, tudományos felkészültséget igényelt. A szent iratok, vallásos és világi művek másolása tehát nem csupán a kéz munkája, hanem az elméé és a léleké is, ahogyan maga Cassiodorus ezt megfogalmazta: „Én azonban azt a véleményt nyilvánítom [...], hogy mindazon munkák között, melyet testi fáradsággal lehet elvégezni, a könyvmásolók munkája (ha ugyan kifogástalanul másolnak) nem ok nélkül tetszik a többinél jobban. Mégpedig egyrészt azért, mert újra és újra elolvasván a Szentírást, elméjüket üdvösen művelik, másrészt meg az úr parancsait másolás útján messze távolra is elhintik. Szerencsés szándék, dicséretre méltó serénység az embereknek kézzel prédikálni, ujjakkal beszélni, s a halandóknak hallgatagon üdvöt adni s az ördög incselkedései ellen tollal és tintával küzdeni.”⁶³ „Hogy azonban a scriptorok ezt a jó munkájukat a betűk felcserélésével elrontott szavakkal el ne éktelenítsék, vagy hogy az emendátor tudatlan lévén a hibákat kijavítani ne tudja, [...] a régi orthographiai írókat olvassák.”⁶⁴ A stúdiumaikhoz a monostor bibliotékájában kaptak segítséget, amely a világi és egyházi latin és görög nyelvű irodalom tárháza is volt, illetve Cassiodorus írásai szintén támogatták őket ebben. Az *Institutiones divinarum et humanarum lectionum* a korabeli ismeretek összességének, az isteni és emberi tudományoknak foglalatja, vagyis szerzője szavaival élve: „E könyvekben nem a magam tudományát, hanem a régiek mondásait ajánlom figyelembe”⁶⁵ – a mű egyik fejezete éppen az ideális könyvtár leírása. Az alapító másik vonatkozó műve pedig a *De orthographia*, melyben Cassiodorus olyan korábbi nyelvtani, helyesírási írásokra hivatkozik, amelyek csak az ő említése alapján ismertek.

Úgy Boëthius, mint Cassiodorus működése hatott Isidorusra, és műveik beépültek az *Etymologiae*-be.⁶⁶ A patrisztikus kor utáni átmenet időszakában „a nagy elméleti alkotó lendület [...] átadja helyét a gyűjtő és megőrző munkának,” és e

61 Johnson. p. 204.

62 Vö. Jackson. p. 38-41.;

63 Cassiodorus: A scriptorok dicsérete. Az *Institutiones* idézi Mezey: Forrásszemelvények. p. 20.

64 Cassiodorus: A scriptorok és a helyesírás. Az *Institutiones* idézi Mezey: Forrásszemelvények. p. 36.

65 Cassiodorus *Institutiones divinarum et humanarum lectionum* c. művének előszavát idézi Mezey: Forrásszemelvények. p. 122.

66 Vö. Barney. p. 14-15., Johnson. p. 204.

korszak eredménye, hogy „az egyház mint az antik kultúra egyedüli őrzője a népvándorlás kori Nyugaton, tisztázza elvi-gyakorlati viszonyát a körülötte hullámzó népek kulturális hagyományaihoz.”⁶⁷ Hármójuk munkássága is eredményezte, hogy az egész középkoron keresztül „az iskolai műveltség alapját a keresztény tanítás és a görög-római örökség változó arányú összetétele biztosította. A középkori keresztény iskola fejlődése lényegében nem más, mint a keresztény hit és az antik kultúra egymásra hatásából születő nevelési és művelődési eszmények története.”⁶⁸

Sevillai Szent Izidor kiterjedt teológiai munkássága⁶⁹ mellett – neki köszönhető például a halottakért való misézés szokása, bár ő e szertartást még pünkösd utáni napra rendelte, a november 2-ai dátumot Odilo clunyi apát írta elő 998-ban⁷⁰ –, a legkülönbébb diszciplinákra kiterjedő tematikájú tudományos műveivel az európai kultúra maradandó értékeit teremtette meg.

Sevillai püspökként tevékenységének egyik legfontosabb területe a papság képzése volt, sok monostort és iskolát alapított, s ezekhez gazdag könyvtárakat is szervezett. Ezt a célt szolgálta teológiai munkássága – így semmiképpen sem ok nélkül nevezik őt az „utolsó egyházatyá”-nak – és a (leendő) klérus tudásszintjének emelésére később kifejlődött a skolasztikus módszer előképének tekinthető műve, az *Etymologiae*,⁷¹ „az első keresztény reálenciklopédia.”⁷² Isidorus saját életével is példát mutatott, önmaga „korának legnagyobb tudósa, tipikus polihisztor volt,”⁷³ kiemelkedő könyvtárral büszkélkedhetett, „ráadásul írnokokkal és kivonatolókkal rendelkezett”, ismerte Publius Vergilius Marot (Kr. e. 70-Kr. e. 19), Titus Lucretius Carus (Kr. e. 96-Kr. e. 55), Marcus Valerius Martialis (Kr. u. 42-102); a korai keresztény írók közül, elsősorban Órigenészt (184-254) olvasta, illetve Quintus Septimus Florens Tertullianust († 220 után), Lactantiust (250-317?), Szent Ambrust (kb. 334-397), Szent Jeromost (347-420), Szent Ágostont (354-430) és „nem utolsósorban barátjának, Nagy Szent Gergely pápának az írásait használta fel.”⁷⁴ Ő volt az első, aki a görög filozófiát tanította a keresztény Európában,⁷⁵ tehát mindenképpen tanulhatott és tudhatott görögül. Mindazonáltal az *Etymologiae*-ben kevéssé használta a görög forrásokat, ennek okai azonban nem tudományos indokokban

67 Redl Károly: *Az égi és a földi szépről: Források a késő antik és a középkori esztétika történetéhez.* Bp. : Gondolat, 1988. p. 21.

68 Gloviczki - Zsinka. p. 115.

69 Vö. Isidorus (Izidor), Szent. In: Vanyó: *Ókeresztény írók lexikona.* p. 258-259.

70 *Halottak napja / Jánoska Amália.* In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. 4. kötet. Bp. : Balassi, 2005. p. 12.

71 Vö. Diós. p. 169-171.

72 Hessel. p. 25.

73 Hessel. p. 25

74 Angenendt. p. 183.

75 Putnam. p. 34.

vagy felkészültségében kereshetők, hanem abban, hogy korában a görög nyelv az arianizmussal, illetve a bizánci katonai fenyegetéssel volt kapcsolatba hozható.⁷⁶

A szakirodalom az *Etymologiae* (Isidori Hispalensis Episcopi *Etymologiarum sive Originum Libri XX*) keletkezését 600 és 625 közöttre teszi, első változata azonban mindenképpen 621 előttre datálható. Ezt igazolja egy fennmaradt levél, amelyben Sevilla érseke a vizigót királynak, Sisebutnak (565–621) ajánlja művét.⁷⁷ Mindazonáltal Szent Izidor egészen haláláig dolgozott a művön, vannak benne 621 utáni kiegészítések is. Egyértelműen látható ez például az V. könyv XXXIX. De descriptione temporum című fejezetén,⁷⁸ amely a világ történetének kronológiája,⁷⁹ s rövidített változatban tartalmazza Isidorus egy korábbi munkájának, a *Chronicon*nak kivonatait. E résznek is két változatát készítette el kompilátora, az egyik 615/616-ra, a másik pedig 626-ra datálható.⁸⁰ Az összeállítás utolsó bejegyzése az 5824. esztendőről szól – Isidorus az időszámítást a világ és az első ember, Ádám teremtésével kezdi, Krisztus születését az 5210. évre teszi;⁸¹ 5824 Herakliosz (†641), kelet-római császár uralkodásának 17. esztendeje (a Gergely-naptár és mai ismereteink szerinti 627). Az évszámhoz tartozó másik feljegyzés alapján ez az esztendő Sisebut uralkodásának negyedik vagy ötödik éve és a hispániai zsidóság keresztény hitre térése.⁸² Utóbbi eseményekről ismeretes, hogy nem kifejezetten békésen zajlott le a térítés. Mindazonáltal a két esemény nem ugyanabban az évben történt, hiszen Sisebut 621-ben halt meg. Az imént hivatkozott részében a szerző halála utáni bejegyzések is olvashatók, pl. az általam használt kiadásban közölt záradék, amelyben az áll, hogy a világtörténelem összefoglalása *Recesvint*⁸³ herceg uralkodásának 10. esztendejéig, 5857-ig, vagyis 696-ig sorolja fel az eseményeket.⁸⁴

Az *Etymologiae* munkálatai tehát viszonylag korán megkezdődtek. Szerkesztője a korábbi szerzők és saját munkássága, valamint a saját olvasmányaiból összegyűjtött tudása summájának tarthatta az opuszt. A Sisebuthoz címzett levélben azt írja, hogy nem önálló művet alkotott, hanem „az ősök tollával írta, olvasmányainak alapján,

76 Jackson. p. 47.

77 Izidor, Sevillai Szent: *The Etymologies of Isidore of Sevilla / translated ... by Stephen A. Barney [et al.]*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. p. 413. (A továbbiakban: *Etymologiae*)

78 *Etymologiae*. p. 130-133.

79 A középkorban az időszámításnak több módszere is volt: gyakori volt a zsidó időszámítás alkalmazása, amely a világ teremtésétől indít, így kezdete a Kr. e. 3761. esztendőre esik. Isidor eltér ettől azzal, hogy Krisztus születését 5210-re teszi, a megváltás évét pedig 5233-ra, tehát nem Jézus 33. életévére. Izidornál még jellemző volt ezen felül az úgynevezett spanyol aera alkalmazása, amelynek indító éve a Kr. e. 38. év január 1-je, ez a dátumozás az V. század második felétől terjedt el. Vö. Szentpétery Imre: *A kronológia kézikönyve*. Bp. : Könyvtérképesítő Vállalat, 1985. p. 32.

80 Barney. p. 9.

81 *Etymologiae*. p. 132.

82 *Etymologiae*. p. 133

83 *Recesvint* (*Recesvinth*) vizigót király, uralkodott kb. 652 és 673 között. Vö. Virtual International Authority File. URL: <http://viaf.org/viaf/47155276>

84 *Etymologiae*. p. 133.

azokat kiegészítve⁸⁵ állította össze enciklopédiáját, célja tehát nem az eredetiség és az újdonságközlés volt, hanem a megbízható rendszerezés, a megőrzés és a közvetítés az utókor számára, még hozzá a felnőtt olvasók, a klérus tagjainak használatára.⁸⁶ A monumentális korpusz azonban helyenként töredékes maradt, Isidorus haláláig nem tudta teljesen befejezni.⁸⁷ A mű fejezetekre tagolása már az utókorra maradt, ez ifjabb szerzetestársa és „legkiválóbb tanítványa”, Braulio (585–651) munkája, aki 619-ig élt a sevillai monostorban, ezután került Saragossába, ahol 631-ben elnyerte a püspöki méltóságot.⁸⁸ Levelezésük fennmaradt néhány darabja, illetve Braulio későbbi írásai alapján tudható, hogy az ő indíttatására kezdett bele Izidor ezen műve összeállításába. Szerzetestársa már 625-ben is „számonkérte” rajta az opuszt, későbbi, 632/633-as episztoláiban pedig a talentumokkal való helyes gazdálkodásra és a tehetségesebbek felelősségére hivatkozva sürgette a munkát. Egy feltehetően 632/633-ban íródott levélben Isidorus végül több más kézirattal együtt megküldte munkáját Braulionak azzal, hogy egészségi állapota miatt nem tudta emendálni a textust. Ez különösen azért fontos, mert az *Etymologiae* lejegyzése nem manu propria készült, hanem jegyzetei alapján segítők, scriptorok is közrejátszottak az enciklopédia lejegyzésében.⁸⁹

A Sisebut halála után keletkezett újabb dedikációban a szerző már főpap-társának ajánlotta az *Etymologiae*-t.⁹⁰ Barátságuk és a mester iránti tisztelet jele, hogy nem sokkal a főpap halála után Braulio *Renotatio Isidori* címen összeállította Isidorus műveinek jegyzékét; a címek lajstromba foglalása mellett a tartalomra utaló néhány soros ismertetések, annotációk is bemutatják, méltatják az írásokat.

Szent Izidor művének címe, az *Etymologiae* görög szó, latinul *Origines*, ami a szerző saját magyarázata szerint „a szavak eredete, az igék vagy főnevek érvényességének, jelentésének magyarázata következtetés útján. A szavak eredetének ismerete sokszor nélkülözhetetlen szolgálatára van az értelmezésnek [...] mindazonáltal nem minden szót a régiek alkottak [„régiek”-en Isidorus a klasszikus pogány szerzőket érti, a keresztény auktorok megnevezésére a „mi” vagy a „modern” kifejezést használja⁹¹], némelyük tőlünk származik, ahogyan nevet adtunk szolgálainknak és tulajdonainknak tetszésünk szerint. Ezért nem minden szónak van etimológiája, mert nem belső jellegük alapján kapták nevüket, hanem emberi szeszélyből. A szavak eredete, kapcsolata lehet ok-okozati vagy a dolgok eredetével összefüggő, akadnak olyanok, amelyek másokból eredeztethetők, vannak görög eredetűek,

85 *Etymologiae*. p. 413.

86 Jackson. p. 46.

87 Vö. Barney. p. 7-10.

88 Vö. Braulio. In: *Saints*. SPQN

89 Gloviczki – Zsinka. p. 204.

90 Vö. Barney. p. 7-9.; a leveleket közli Uő. p. 409-413.

91 Barney. p. 14-15.

amelyek latin végződéseket kaptak. Más szavak helyek, városok nevéből jöttek létre, sokuk más nép nyelvéből származnak.”⁹²

Nem véletlenül kapta a mű megnevezését, hiszen a szavak eredetének és ezáltal pontos jelentésének megismerése, megértése volt Izidor egyik legfontosabb tanulási és tanítási módszere. Értelmezésében a nyelvtanulás másik két metódusa a glossa, a szómagyarázat, illetve a differentia, a különbségtétel, vagyis két dolog eltérő jellegük szerinti elkülönítése. E három alapfogalom definíciója az *Etymologiae* első könyvében olvasható.⁹³ A vonatkozó mai nézet szerint Izidor magyarázatai – éppúgy, mint a kortársai hasonló műveiben olvashatók – néhol tévesek, hiszen nem eredetük valódi kapcsolatán alapulnak, hanem hangzásuk hasonlóságán;⁹⁴ módszere azonban tudatos, mnemotechnikai, vagyis pedagógiai célt szolgál.⁹⁵ Ez nemcsak a hasonló jelentésű vagy hangzású kifejezések egymáshoz kötésében, a közöttük lévő kapcsolatok felidézésének megkönnyítésében nyilvánul meg, hanem a görög etymologia és a latin *origines* közötti választásban, utóbbi nemcsak az első, hanem a legjobb értelmezést mutatja.⁹⁶

Az *Etymologiae* forrásai a vallás és a teológia területén természetesen az egyházatyák művei, leginkább Szent Ágoston, Origenész és Szent Jeromos, a világi tudományok ismereteit azonban leginkább antik szerzőktől merítette. Munkája során felhasználta a korábbi etimológiákat és enciklopédiákat, például Martianus Capella (Kr. e. 439 előtt) *De nuptiis Philologiae et Mercurii* (Philologia és Mercurius házasságáról)⁹⁷ vagy Marcus Terentius Varro *Disciplines* című pogány munkáit. De utalásokból, néhol dokumentált hivatkozásokból kitűnik, hogy olvasta és ismerte számos klasszikus szerző mellett Boëthius és Cassiodorus írásait, magyarázataiban sokszor idézi a pogány szerzőket.⁹⁸ A latin irodalomból a kereszténység és természetesen maga Izidor is mindenképpen megőrzendőnek tartotta – a teljesség igénye nélkül – Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–Kr. e. 43), Caius Crispus Sallustius (Kr. e. 86–Kr. e. 35), Titus Livius (Kr. e. 59–Kr. u. 17), Quintus Horatius Flaccus (Kr. e. 65–Kr. e. 8) és Vergilius műveit, a görögből leginkább Homéroszt, mivel szükségesek az oktatás számára. Mellettük számos alkalommal hivatkozott Marcus Annaeus Lucanus (Kr. e. 39–Kr. u. 65) és Publius Ovidius Naso (Kr. e. 43–Kr. u. 17.) műveire is. De Platón és Arisztotelész filozófiai munkáit úgyszintén megőrzendőnek tartotta: „Nem csak a keresztény szerzőket, hanem Platón, Arisztotelészt és más pogány auctorokat is az igazság megismerése vezette. [...] Annak ellenére, hogy ezek a pogány tudósok nem a mennyei bölcsességre törekedtek, mégis ellensúlyozzák ezen hibájukat az igazság-

92 *Etymologiae*. p. 54-55.

93 Vö. *Etymologiae*. p. 54-55., illetve Barney. p. 22.

94 Vö. Vanyó: Az ókeresztény egyház irodalma. p. 892.

95 Vö. Barney. p. 24.

96 Jackson. p. 47.

97 Jackson. p. 43-44.

98 Részletesebben vö. Barney. p. 10-17.

ról tett tanúságukkal. A pogány filozófusok határozták meg a hét világi művészet rendjét, hogy a profán tudásra figyelő elmét az égi dolgok felé fordítsák, hogy a fejlebbvaló dolgokon elmélkedjenek.”⁹⁹

Isidorus széleskörű és „eklektikus”, a világi és az egyházi irodalomra is kiterjedő erudícióját már kortársai elismerték. Ismeretes, hogy saját maga szintén jelentős magánbibliotékával rendelkezett, és az utókor neki tulajdonítja a sevillai székesegyházi könyvtár „katalógusaként” szolgáló verset, amely az olvasással és a „régii” forrásokkal kapcsolatban arra is figyelmeztet, hogy a sok szent és világi írás között – éppúgy, mint a réten – sok tüskét és sok rózsát is találni.¹⁰⁰

Az *Etymologiae*-nak a klasszikus ókortól a keresztény világra átörökített hét szabad művészet képezi az alapját: a 20 könyvre tagolt enciklopédia első három része – a quadrivium sorrendjének megváltoztatása mellett – mind a hét alapvető diszciplínát tárgyalja, a további fejezetek a világi és egyházi tudás összes többi területének foglalatát adják. A mű minden kérdéskörre kiterjedő, enciklopédikus tematikáját jól mutatja az egyes könyvek tartalmának rövid áttekintése:

I. Grammatika

II. Retorika és dialektika

III. Matematika és részei: aritmetika, zene, geometria, asztronómia

IV. Orvoslás

V. Jog és kronológia

VI. Szentírás, liturgia, papi szolgálat

VII. Isten és az angyalok, próféták, egyházatyák, mártírok, papok, szerzetesek

VIII. Templomok, vallás, hit, eretnokségek, filozófusok, költők, sibillák, mágusok

IX. Nemzeti nyelvek, uralkodók, katonák, polgárok, család

X. Az emberek megnevezésére szolgáló némely fogalmak betűrendes jegyzéke
(Ezen könyvvel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az *Etymologiae*-n belül ez az egyetlen nem tematikus, hanem betűrendes elrendezésű rész)

XI. Az ember, testrészek, életkorok

XII. Állatvilág

XIII. Elemek: ég, levegő, földi vizek

XIV. Föld, ég, a glóbusz részei, szigetek, hegyek, földalatti helyek

XV. Városok, épületek, utak

XVI. Anyagok, ásványok, ércek, súlyok és mértékek

XVII. Mezőgazdaság, termények

XVIII. Háborúk, hadi eszközök, játékok

XIX. Hajók, technika, építés, textiliák, díszek, öltözékek

XX. Háztartási eszközök, étkezés.¹⁰¹

99 *Etymologiae*. p. 107.

100 *Etymologiae*. p. 16.

101 Az *Etymologiae* egyes könyvei tartalmának rövidített kivonat. *Etymologiae*. p. 34.

Sajnos jelen dolgozat nem vállalkozhat ezen monumentális mű minden forrásának, minden könyve összes kincsének feltérképezésére, vagy tartalma minden egyes aspektusának elemzésére. A vizsgálódás a továbbiakban csak a „könyves” vonatkozásokra terjed ki.

Braulio a *Renotatio Isidori*-ban a következőképpen jellemzi az *Etymologiae*-t: „a Jóisten bátorította őt az ősi örökség, a műveltség megőrzésére, nehogy elmerüljünk a barbárságban. [...] Bárki, aki elmélyülten és gondosan végigolvassa e művet, mely minden tekintetben a bölcsességhez méltó, nem marad tudatlanságban a világi és vallási ismereteket illetően. A mű ékesszólással telten összegzi majdnem minden kérdéssel kapcsolatban annak legfontosabb tudnivalóit.”¹⁰²

E rövid szemelvényekből több minden is megtudható Isidorus munkásságával, illetve – szorosabban – enciklopédiájával kapcsolatban. A kor olvasási és tanulási módszerét érintően az „elmélyült és gondos” határozószók az intenzív olvasásra utalnak, hiszen az egyszeri felületes olvasás semmiképpen sem eredményezne széleskörű és alapos tudományos ismereteket. Sevilla érseke a „lector” szócikkben az olvasást (*lego, lectus*) a szövegen átfutás, illetve az összegyűjteni, végiggondolni (*colligo, collectus*) kifejezésekkel hozza összefüggésbe.¹⁰³ Másutt a nyelvtanulással kapcsolatban jelenti ki, hogy bárki képes elsajátítani egy nyelvet hallás vagy – tanár segítségével – olvasás útján. Ez elsősorban a három szent nyelvre, a héberre, a görögre és a latinra érvényes.¹⁰⁴ Azonban azt is kimondja, hogy senki sem bírhat minden nyelvet, de senki sem lehet annyira hanyag vagy érzéketlen, hogy nem tanulja meg saját népe nyelvét. Az ilyen személy rosszabb, mint az oktan bestiák, amelyek élnek saját üvöltéseikkel.¹⁰⁵

A „barbárság” szó magyarázatában (*De barbarismo*)¹⁰⁶ Isidorus egyrészt a helytelenül leírt, hibásan ragozott, vagy rosszul kiejtett szavakat hozza fel példaként, amelyek a „barbár” népek nem kellően alapos latinságát jellemzik, másrészt a latin nyelv eredeti tisztaságának megfogyatkozását például azáltal, hogy a rómaivá vált idegenek örökségként szokásaik mellett nyelvi hibáikat úgyszintén integrálták a latin kultúrába. Mindezzel együtt különbséget tesz a nyelvi „barbárság” és a másik, akár barbár nyelvből átvett jövevényszavak között.

A barbárság tehát mindenképpen a tudás hiánya; a tudományokban való elmélyülés alapja, előfeltétele, realitása pedig a biztos és pontos nyelvismeret; vagyis az Origines gondolatait idézve: a grammatika a nyelv helyes használatának tudománya, és az alapja a szabad művészeteknek, kialakulása, a betűk tudománya – vagyis az írás megjelenése – után történt.¹⁰⁷ Ezzel a felfogással magyarázható az, hogy

102 Brauliot idézi: Barney. p. 8.

103 *Etymologiae*. p. 222.

104 *Etymologiae*. p. 192.

105 *Etymologiae*. p. 191-192.

106 Vö. *Etymologiae*. p. 55.

107 *Etymologiae*. p. 42.

„Isidorus nemcsak a sorrend szerint, de rangját tekintve is első arsnak tekinti a grammatikát, a többi csak ancillája (szolgálója) annak.” Maga Mezey László ugyan túlzónak tartja Izidor nézetét, de azzal magyarázza, hogy korában ténylegesen valós veszélyt jelentett a latin leromlása.¹⁰⁸

Ám a nyelvi ismeretekre nem csupán a világi vagy egyházi tudományok művelőinek van szükségük, hanem a kódexmásoló testvéreknek is, hogy az általuk lejegyzett, sokszorosított, rögzített és átörökített tudás helytálló legyen, így a grammatika, a nyelvtan tudománya, a szófajok és irodalmi műfajok felsorolása mellett a hangsúly jeleivel, az írásjelekkel és a kéziratokban használt rövidítésekkel, jelölésekkel is foglalkozik.¹⁰⁹ Ezek közül akadnak olyanok, amelyek a hangos (fel)olvasásnál adnak segítséget, például a vessző a mondatban arra utal, hogy ott kell levegőt venni, de a mondat – és a tartalma – még nem teljes; vagy a szó végén található aposztróf a hiányzó végződést, betűt helyettesíti. Nem véletlen, hogy ez is bekerült az *Etymologiae* tematikájába, hiszen Szent Izidor korában a kódexek szöveglejegyzése még sokkal inkább a megőrzést, az utókorra való átörökítést célozza, mint a szöveg módszeres használatát – a kódexek formai-morfológiai jegyeiben, illetve a szöveg tagolásában ez leginkább csak a középkor derekán, az egyetemalapítások korától válik láthatóvá.¹¹⁰ Addig is a felolvasóknak egyrészt az olvasás korai elméleteire volt szükségük, példának okáért a leghíresebb teoretikus Dionüsziosz Thrax (Kr. e. 170 k.–Kr. e. 90 k.) grammatikai munkájára, amely traktátus az értelmes és értő felolvasás művészetével is foglalkozik.¹¹¹ Isidorus egy másik, a *De ecclesiasticis officiis* című írásában határozottabban tér ki a felolvasóval szemben támasztott követelményekre: „Akit erre a rangra előmozdítanak, annak járatosnak kell lennie a tanításban és a könyvekben, s ékeskednie kell a jelentések és a szavak ismeretével, hogy a sententiae megkülönböztetése során értse, hol végződik a tagmondat, hol folytatódik a beszéd, s hol ér véget az egész sententia. Ha ebben jártas, úgy valóban képes lesz a szóbeli előadásra [...], s arra, hogy valamennyi hallgató elméjét és érzelmeit hozzásegítse a megértéshez az előadás fajtájának megkülönböztetése s a mondatokban rejlő érzelmek [...] kifejezése révén hangját hol felemelve, hol fájdalommal eltelve, hol megrovóan, hol buzdítva, hol a helyes előadás más efféle eszközeivel élve.”¹¹²

A fejezet a továbbiakban olyan speciális kritikai jeleket és használatuk módját is ismerteti, amelyeket a „régiek” a híres auktorok műveinek lejegyzéseiben alkalmaztak a szó vagy szövegrész fölötti ítélet/vélemény kifejezésére, pl. a fölöslegesen kétszer szereplő vagy rossz helyen található szó, mondatrész megjelölésére. Más célt szolgálnak, de hasonlóan fontosak a különféle mértékegységek jelei, ezekről az

108 Mezey: Deákság és Európa. p. 57.

109 *Etymologiae*. p. 49-67.

110 Ezzel kapcsolatban részletesebben vö. Cavallo – Chartier vonatkozó fejezeteit.

111 Dionüsziosz Thrax. In: *Retorikai lexikon*. Pozsony : Kalligram, 2010. p. 261-262. (A kötetre való hivatkozás a továbbiakban: *Retorikai lexikon*)

112 Idézi: Parkes, Malcolm: *Olvasás, írás, interpretálás : A kora középkor szerzetesi gyakorlata*. In: Cavallo – Chartier. p. 99-100.

Origines a XVI. könyvben ad áttekintést.¹¹³ Az általános használatú jelöléseket, rövidítéseket Szent Izidor összefoglaló névvel notae-nak, jeleknek nevezi, mivel az írásban megjelölnek, helyettesítenek bizonyos dolgokat, azokat a személyeket pedig, akik mindezeket kellő mértékben ismerik, a jegyző vagy gyorsíró (notarius) titulusal tünteti ki.¹¹⁴

De éppígy nem nélkülözhetők a helyesírással kapcsolatos tudnivalók sem a másolók számára – ezzel a kérdéssel kapcsolatban már olvashatók voltak az egyik szellemi előd és az Etymologiae alapvető kútfője, Cassiodorus gondolatai – Szent Izidornál „az orthographia azt tanítja, hogyan kell betűzni egy szót” és a nyelvtan részterületként a ragozással is foglalkozik. A vonatkozó szócikk hosszasan sorolja az eltérő jelentésű, de hasonló helyesírású vagy a különleges ragozású szavakat. Elmondja, hogy bizonyos betűk mely esetekben cserélhetők fel egymással, hogy melyik nyelvből vett jövevényszavak milyen speciális nehézségeket jelentenek, valamint hogyan lehet a rövid és hosszú magánhangzópárt tartalmazó eltérő értelmű szavakat íráskéjükben megkülönböztetni egymástól.¹¹⁵ Az ebben való járatlanság tehát a barbárság, vagyis ha egy szóban fölösleges vagy helytelen betűt ír, illetve, ha felcserél vagy kihagy egy betűt, akár szótagot.¹¹⁶

Ahogy a tudományos munka alapja és a tudás hordozója a nyelv, a tudományos művek gyűjteménye, tárháza a könyvtár – utóbbiról az Etymologiae VI. könyvében (De libris et officiis ecclesiasticis)¹¹⁷ olvashatunk részletesebben, ám a könyvtár fogalmát Szent Izidor a különféle gyűjtemények (repositoriumok) között is meghatározza: a szó a görög biblíon és théké összetételéből származik; a könyvtár az a hely, ahol a könyveket tárolják.¹¹⁸ Az Origines-ben a mai közgyűjtemények egyéb típusai is megjelennek. A mai múzeum kifejezés a görög museion-ra vezethető vissza, annak ellenére, hogy a modern akadémiák elődjének nincs közvetlen köze a mostani értelmezéshez,¹¹⁹ ebben a kontextusban Isidorus nem is említi az intézményt. Felsorolásában szerepelnek a sacrariumok, a templomi kincstárak, a fegyvertárak és egyéb olyan helyek, ahol értékes tárgyakat, „elrejtett, titkos dolgokat” őriztek. Másutt a magyarázat a tárolásra alkalmazott eszközök között az „arca” (láda, pénzesláda) szóból eredezteti az archívum szót, melynek jelentés arra utal, hogy titkot, titokzatos dolgokat rejt, amelytől az emberek el vannak zárva.¹²⁰ Mindazzal

113 Etymologiae. p. 335.

114 Etymologiae. p. 51.

115 Vö. Etymologiae. p. 52-54.

116 Vö. Etymologiae. p. 55.

117 Vö. Etymologiae. p. 135-151.

118 Etymologiae. p. 310.

119 Museion. In: Lexikon des gesamten Buchwesens. Bd. 2. Leipzig: Hiersemann, 1936. p. 497-498.

120 Etymologiae. p. 401.

együtt figyelemreméltó, hogy például a monostorokról szóló részben¹²¹ a könyvtárról nem esik említés.

A VI. könyvben az Ó- és az Újszövetség könyveinek rövid bemutatását a könyvtár szócikk (De bibliothecis) követi, amelyben a kifejezés eredete után Izidor a szót először a bencés regula értelmében használja, vagyis bibliotheca kifejezésen nem a könyvek elhelyezésére szolgáló teret érti, hanem a Szentírás könyveit: Ezdráról (Ezdrásról) szól, aki a zsidó nép babiloni fogságából való visszatérés után a káldeusok által elégetett Tórát rekonstruálta, a textust kijavította, az Ószövetséget pedig a héber ábécé betűi számának megfelelően 22 könyvre osztotta.¹²² Nem véletlenül szerkesztette bele a szerző enciklopédiájába a könyvtártörténet első eseményeként e momentumot. Az Ószövetségben Ezdrás és Nehemiás könyvei a zsidó nép hazatéréséről, a templom újjáépítéséről, valamint a sátoros ünnepen és az engesztelés napján a törvény felolvasásáról szólnak. Létezik azonban egy Ezdrás IV. könyvének nevezett apokrif apokalipszis, amely a Szent Jeromos által összeállított Vulgata függelékében is megtalálható. Ennek a bibliai könyvnek keresztény kiegészítésében olvasható Ezra látomása, a Messiás szimbóluma, „végül a Jeruzsálem pusztulásakor veszendőbe ment Szentírás rekonstrukciójával és kanonizálásával, valamint Ezdrás mennybevitelével zárul a könyv.”¹²³

A történelem első könyvtártörténeti munkájának¹²⁴ tekinthető összeállítás¹²⁵ Peiszisztratosz (Kr. e. 600–Kr. e. 527) kollekciónak és annak későbbi sorsáról tudósít, és arról, hogy az uralkodók és a városok „a különféle népek tekercseinek megszerzésére és görögre fordítására törekedtek.” Ebben Nagy Sándort és követőit, leginkább az alexandriai könyvtár megalapítóját, Ptolemaiosz Philadelphoszt (Kr. e. 309–Kr. e. 246) emeli ki, aki az irodalom minden nemére fogékony volt, és könyvtára nem csak pogány, hanem a szent iratokkal is ékeskedett, szerinte összesen hetven ezer könyvvel. Az alexandriai gyűjtemény kapcsán Izidorus megemlíti az Ó- és az Újszövetség fordításait is, a Septuagintát, az Aquilas- (2. század), Symmachus- (2. század) és Theodotion-féle (2. század) változatokat, Origenész Hexapliját és – mint az összes között legelterjedtebbet –, Szent Jeromos *Vulgátáját* is.

A Római Birodalom pogány bibliofiljei és könyvtárai közül Isidorus ismerte Aemilius Paulust († Kr. e. 160), Lucius Licinius Lucullust (Kr. e. 114–Kr. e. 57) és Marcus Terentius Varrot (Kr. e. 116–Kr. e. 27), akinek Julius Caesar (Kr. e. 100–Kr. e. 44) „a létező legnagyobb könyvtár” megszervezését adta feladatul, és akinek híres, de sajnálatosan a történelem során megsemmisült munkái, a *De disciplines* és a *De bibliothecis* az Etymologiae alapvető forrásai voltak. Róma első nyilvános bibliotékájának alapítója, C. Asinius Pollio (Kr. e. 75–Kr. u. 4.) érdemei között az épület szép

121 Etymologiae. p. 309.

122 Vö. Etymologiae. p. 135-136.

123 Ezdrás. In: Magyar katolikus lexikon. 3. kötet. Bp.: Szent István Társulat, 1997. p. 451., illetve vö. Apokrif apokalipszisek. In: Vanyó: Ókeresztény írók lexikona. p. 35. Vö. még Ezdrás apokalipszise. In: Apokrifek. Bp.: Szent István Társulat, 1980. p. 159-168.

124 Jochum. p. 57.

125 Vö. Etymologiae. p. 138-139.

átriuma és a benne lévő szobrok is említést érdemeltek. Külön fejezet emlékezik meg a keresztény könyvtárakról: az első szent könyvtár a caesareai presbiter, Pamphylus mártíré (+307 vagy 309) volt, akinek gyűjteménye Isidorus adatközlése alapján harmincezer kötetet számlált. A bibliafordító Szent Jeromos és tudományos, egyháztörténeti munkájában egyik alapja és példaképe Gennadius (+492 vagy 505?) kollektióiról is tudomása volt, utóbbinak könyvtári katalógusát szintén megemlíti. Az ókor könyvtárainak leírásával kapcsolatosan említésre méltó, hogy az *Etymologiae* elég következetesen különbséget tesz a pogány és a keresztény dokumentumfajta, a tekercs és a kódex/kötet között, ez szellemi elődje, Cassiodorus *Institutiones*-ében még nem figyelhető meg¹²⁶.

Könyvtártörténete utolsó részeként Isidorus azon termékeny szerzőknek állít emléket, akik kiterjedt munkásságukat bizonyos jelentős magánbibliotékájuk forrásbázisára építették. Az első helyen a latin aktorok között Marcus Terentius Varro áll, a görögöket az Alexandriában működött Didymosz (Kr. e. 83–Kr. e. 30 k.) képviseli, akinek kortársai a Khalkenterosz (fáradhatatlan) nevet adták, de Bibliothasznak (könyvfelejtő) is nevezték, mivel állítólag maga sem tudta 3500–4000 művét számon tartani.¹²⁷ Isidorus pedig azt írja róla, olyan sokat írt, hogy bárki is nehezen tudná csak lemásolni is teljes munkásságát. A sajátjai, vagyis a keresztények közül Origenész felülmúlta mind a korábbiakat; Szent Jeromosra hivatkozik, hogy ő 6000 könyvét olvasta. Szent Ágostonról pedig úgy emlékezik meg, hogy olyan sok opuszt hagyott az utókorra, hogy nincs senki, aki minden munkáját végigolvashatná.

A mai tudományos nézetekkel összehasonlítva Szent Izidor meglehetősen kevés korábbi könyvesházat ismert vagy ismerttetett, mindenesetre kimondható, hogy válogatásában nagyjából egyensúlyban vannak a pogány és a keresztény tékák. Nem bizonyítható, de mivel kapcsolatban, levelezésben állt Nagy Szent Gergely pápával, tudnia kellett (volna) a római könyvtárról, illetve annak korábbi meglétéről is. Bencés szerzetesként saját rendje korabeli bibliotékáiról is bizonyos tudomása volt, illetve éppígy a saját alapítású iskolák, monostorok gyűjteményeiről, de látható, hogy könyvtártörténetét nem szándékozott saját koráig megírni. Akkor bizonyos szinten megemlítette volna Boëthius és Cassiodorus kollektióit.

A könyvtártudomány mostani értelmezése is kiterjed a dokumentum-tipológiára; éppígy fontos kérdés volt ez az *Etymologiae* VII. századi és későbbi olvasói számára. Erről és az irodalmi művek különféle nemeiről szól a *De generibus opusculorum*¹²⁸ című fejezet. Fontos azonban megjegyezni, hogy Szent Izidor nem következetes az irodalmi, retorikai műfajok, illetve a dokumentumtípusok elkülönítésében.

E fejezetben kaptak helyet egyrészt a képzés és „az igazi”, leginkább a teológiai tudományos munka alapvető forrásai. (Az orvosi könyvekről és a jogi dokumentu-

126 Jackson. p. 48.

127 Vö. Didymosz. In: Világirodalmi lexikon. 2. kötet. Bp.: Akadémiai K., 1972. p. 724.

128 *Etymologiae*. p. 139–140.

mok típusairól és a profán diszciplínák kútfőinek fajtáiról a vonatkozó könyvekben lehet iránymutatást az érdeklődő.) A tankönyvek közé tartoznak a kivonatok, amelyekben pedagógiai célzattal készített rövid összefoglalások állnak fontos vagy bonyolult kérdésekről, valamint az Isidorus korára jellemző források a kommentárok, amelyek jogi szövegekhez vagy az Evangéliumokhoz készülhetnek.

Eleinte (egyházi) szóbeli retorikai műfaj volt a homília, amely az ókori görögök tanító jellegű közösségi beszélgetése volt, a kereszténységben először kérdés-feleletre alapuló tanítás, később pedig a prédikáció lett belőle; ebben a paradigmában Izidor még a tractatushoz és a sermohoz, valamint a dialógushoz hasonló fogalomként kezeli. A mai retorikai szakirodalomban többek között tartalmuk alapján különíthetők el ezen műfajok. A homília egyértelműen vallási kötődésű, míg a több világi tartalmú is lehet,¹²⁹ az Origines azonban különbségüket csupán abban látja, hogy a homília a közösség minden tagjához szól. A dialógus és a sermo csak két vagy több személy beszélgetése, tehát másik felet feltételez. A traktátusban pedig szerzője saját szempontjai szerint jár körül egy kérdést.

Az *Etymologiae* további forrásként sorolja még fel az apológiát, vagyis védőbeszédet, a dicsőítő szónoklatot és az uralkodói, illetve konzuli névjegyzéket, a vallási, erkölcsi vagy profán tartalmú parancsolatokat, szabályzatokat; a szintén tanító jellegű parabolákkal és talányokkal kapcsolatosan kitér a kérdés és az érvelés fogalmának tisztázására is. A prooemium, a bevezetés magyarázatában azonban a szónoki beszéd első részére is utal, de a „könyvek első része” értelemben szintén használja a kifejezést.

Utolsó dokumentumfajtaként a levélről szól, és arról, hogy a levélhordót azért nevezik tabellariusnak, mert a papirusz és a pergamen megjelenése előtt fából készült lapokra, táblákra írták az üzeneteket. Ez a gondolat vezeti át az olvasót az íráshordozók különféle nemeihez. A viasztáblát levelek, testamentumok és nyilatkozatok¹³⁰ anyagaként és a gyermekek oktatásának eszközeként titulálja, használatának kezdetét a görögökhöz és az etruszkokhoz köti. Később a papiruszlapok különféle típusairól, illetve a színezett, fehérített vagy festetlen pergamenről szól, és megemlíti a scriptorium fogalmát, utóbbiról azonban nem ír részletesebben.¹³¹

A színek kapcsán azonban érdekes könyvtár-építészeti gondolattal is találkozhat az *Etymologiae* figyelmes tanulmányozója: az enciklopédia szerzője gyakorlott olvasó volt, és saját tapasztalatai bizonyítják, hogy a fehérített pergamen alkalmatlannak bizonyult, mivel könnyen elszíneződik és rontja a látást; éppúgy, ahogyan – magyarázza a compilátor – nincs olyan tapasztalt építész sem, aki egy könyvtár mennyezetét arannyal borítaná vagy csillogó márvány burkolatot használna, mert ezek fénye fásasztja a szemet, a zöld ezzel szemben megnyugtat.

129 Vö. Dialógus. In: Retorikai lexikon. p. 251-258. Homilia. Uott. p. 516-518.; Sermo. Uott. p. 1071-1074.

130 *Etymologiae*. p. 119-120.

131 *Etymologiae*. p. 140-141.

A könyvek előállításáról¹³² azt tudhatjuk meg Hispániai Izidortól, hogy a régiek már eltérő méretű könyveket készítettek, a versek és levelek kisebb, a történeti munkák nagyobb méretben készültek. Feltehetően C. Helvius Cinna (Kr. e. I. század) versére hivatkozva írja Isidorus, hogy szárított pálma- és mályvaleveleket is használtak könyvkészítésre. Ebből eredezteti a lapok (folium/folia) megnevezését, a lap hátoldalát (verso) pedig abból, hogy a régiek úgy írtak, ahogyan szántottak, vagyis a balról jobbra írott sor után az írás iránya visszafordul – ez a mai szakirodalomban busztrófédon¹³³ írásként ismert. Szent Izidor cédula alatt a még emendálás előtt álló és nem koherens textussá egybeszerkesztett feljegyzéseket érti.

A „könyvek” fajtáiként – ahogyan az irodalmi műfajok felsorolásában is – említi a kódexeket, és a tekercseket (volumen). Előbbi több részből/fejezetből áll, nevét a fatörzs (caudex vagy codex) kifejezésből származtatja, mivel ahogyan a törzs több ágat hajt, úgy tartalmazhat egy kódex több művet. Könyvön (liber) az Origines összeállítója egyrészt a könyvtestet érti, de használja a szót a mű értelemben is: amit ráírunk, az [is] a könyv, mert a papirusz és a pergamen használata előtt a fakéreg belsejére írtak, ezeket kötötték egybe.¹³⁴

A másolókat librariusnak, bibliopolának vagy antiquariusnak is nevezi, aszerint, hogy – az utóbbi esetében – csak régi, vagy új műveket másolnak-e. De természetesen az írás (scribere) igéből képzett scriba (írnok) szót szintén használja, és a különféle foglalkozások, társadalmi csoportok, funkciók között újra találkozhatunk a scribával, jegyzőkkel, írnokokkal.¹³⁵ Az írkokok eszközeiként a nád- és a madártollat említi – és ez a leírás, Sidney L. Jackson könyvtártörténete szerint Varro elveszett munkájára hajaz.¹³⁶

A biborszínű pergamenről, valamint az ezekhez használt olvaszott arany vagy ezüst „tintáról” a VI. könyv tudósított. A mezőgazdaságról szóló XVII. könyvben a gyógynövények között szerepel az anchusa (orvosi atracél), melyet a festők a karmazsinvörös festék alapanyagául használják.¹³⁷ A XIX. könyvben külön fejezetet kaptak a festékek, itt említés történik a természetes és a mesterséges színezőanyagokról, például a miniumról, a cinóberről, az okkerről és az indigóról. A tinta a festők számára is fontos, illetve „a mindennapi használatra”, vagyis írásra, a továbbiakban a fekete, indigókék és vörös tinta elkészítésének módozatait is bemutatja a szerző.¹³⁸

A könyvekhez szorosan hozzátartozó fogalom az olvasás. Sok esetben fordul elő ez az ige valamely nyelvtani fogalom magyarázatának példamondataiban¹³⁹ vagy egyéb definíciókban, például: „eszköz az, amivel létrehozunk valamit, például egy

132 Etymologiae. p. 141-142.

133 Busztrófédon. In: Magyar könyvlexikon / Kicsi Sándor András. Bp. : Kiss József Könyvkiadó, cop. 2006. p. 67.

134 Etymologiae. p. 139., 142.

135 Etymologiae. p. 204.

136 Jackson. p. 48.

137 Etymologiae. p. 353.

138 Etymologiae. p. 380-381.

139 Vö. a szófajokkal foglalkozó részeket: Etymologiae. p. 42-46.

íróttól; a produktum, amit egy eszköz segítségével lehet elkészíteni; a használat pedig például a codex olvasása, amely haszonnal jár”.¹⁴⁰ Az „olvasó”-val, az „olvasó” vagy „felolvasó ember”-rel csak viszonylag kevés helyen találkozunk. Az egyik említés a VII. könyvben (az Istennel és az egyházzal összefüggő ismeretek között) történik: „a ‘lector’ a legere igéből származik [...], és azt tanítja meg az embereknek, amit követniük kell” a zoltárénekekkel együtt „elbeszélő”-nek nevezik őket, mert hangjuk erős és tiszta, hogy betöltse a hallgatók fülét.”¹⁴¹ A lectio (a szent olvasmány felolvasása) és a zoltár- vagy himnuszéneklés összehasonlításában az előbbi célja a szavak kiejtése, a tartalom kihirdetése, utóbbi lényege pedig a harmónia, a meloditás.¹⁴²

Az olvasás ettől eltérő értelmezése tűnik ki a már említett képzettársításból: az olvasás a szövegen való áthaladás és a gyűjtés.¹⁴³ Isidorus mnemotechnikai oktatási módszerét is igazolja az olvasás fogalmának másik felbukkanása: Cicerora hivatkozva írja, hogy a religiosus (vallásos, jámbor, szent) kifejezés a relegere (újra átolvas) igére vezetődik vissza, vagyis arra, hogy a hívő ember újra és újra elolvassa a szent textusokat.¹⁴⁴

Mindazonáltal az Etymologiae művelt auktora nem csak a teológiai vagy liturgikus olvasásról szól enciklopédiájában, hanem a világi olvasmányokkal kapcsolatban is megnyilatkozik. Egyrészt szerzőként példát mutat saját általános tudományos felkészültségével, és azzal, hogy munkája a profán ismereteket is összegzi; másrészt különösen hasznos olvasmányként említi a történetírókat: „a történelmi művek elengedhetetlenek azok számára, akik hasznos olvasmányokra vágnak, az emberiség régi tettei sok bölcs számára adtak útmutatást az életre. [...] számvetést készítenek az elmúlt korokról, évekről és számos nélkülözhetetlen ismeretet bontanak ki az egymást követő konzulok és királyok életéből.”¹⁴⁵ Ez a rövid idézet is jól mutatja a Szent Izidor által tudatosan felvállalt átörökítő szerepét: az ókeresztény írók és az egyházatyák működése során az ókoritól eltérő, új, tisztán keresztény tudományosság, majd a Karoling-korral kezdődően a teológiával újra nagyobb mértékben átítatódott világlátás között Isidorus az antik, pogány tudást határozottan el- és befogadóbb módon kezeli, „liberálisabban,” toleránsabban és tudós semlegességgel viszonyul a korábbi paradigmához.

Az olvasás általi művelődés, az olvasmányban való elmélyülés másik tekintetben is a kortársakétól eltérő olvasói habitust mutat az érsek megfogalmazásában: a tanító, hangos felolvasás mellett a csendes magányos olvasásra is neveli az Etymologiae tanulmányozóit. „A betűk a dolgok jelei – írja –, és kifejezőerejük által azok beszélnek hozzánk hangok nélkül, akik nincsenek jelen, szavaikat nem fülünkkel, hanem szemünkkel érzékeljük. A betűk használatának célja az emlékezet

140 Etymologiae. p. 122. Az idézetből kihagytam a nem könyves vonatkozású példákat.

141 Etymologiae. p. 171.

142 Etymologiae. p. 147.

143 Etymologiae. p. 222.

144 Vö. Györkösy Alajos: Latin-magyar szótár. Bp.: Akadémiai K., 1989. p. 477.; Isidor, Szent, Seviliai: Etymologiae. p. 227.

145 Etymologiae. p. 67.

kiterjesztése [...] oly sok ismeret létezik, hogy nem lehet mindent hallás útján megtanulni vagy akár az emlékezetben megőrizni. A betűk neve (littera) az 'út' (iter) szóval hozható összefüggésbe, mivel utat mutatnak azok számára, akik olvasnak.¹⁴⁶

Az *Etymologiae* teljességéből csak szemezgető elemzésből is plasztikusan megnyilvánul, hogy Sevillai Szent Izidor munkájában a könyves vonatkozású részek nem képeznek egyetlen különálló, összegző fejezetet, e kérdéskör nem különíthető el a tudomány és a tudás többi ágától, hanem integráns módon szövődik bele az enciklopédia és az ismeretek teljességébe. Az író-olvasó-bibliofil ember számára a könyv köré nem szerveződik önálló diszciplína, hanem áthatja a tanulás, a tanítás és a tudományos munka egészét.

Isidorus enciklopédiája számos olyan forrásra hivatkozik, illetve számos olyan mű összefoglalását vagy citátumait közli, amelyek akkor még rendelkezésre álltak, de később elvesztek. Így csak az *Origines*-ben maradtak ránk egészen addig, amíg az arabok közvetítésével – legalábbis egy részük – a XII. században újra visszatértek Európába.¹⁴⁷ A sevillai főpap munkája egészen a XVI. század elejéig használt alapvető tudományos kútfő volt.¹⁴⁸

Az *Etymologiae* kb. 950 kéziratban maradt fenn.¹⁴⁹ A kora középkor kommunikációs csatornáinak ismeretében meglepő, hogy az ír bencések már a VII. század közepe előtt használták Isidorus művét is. Ez persze nem azt jelenti, hogy a klasszikus profán latin kultúra egésze lett volna ismeretes előttük, csak a Biblia, illetve az annak megértéséhez szükséges grammatikai irodalom.¹⁵⁰ Isidorus szellemi hatása alól természetesen a magyar egyházi kultúra sem maradhatott ki. A pannonhalmi bencés apátság XI. századi összeírásában már szerepelt Szent Izidor enciklopédiája,¹⁵¹ a XV. századból fennmaradtak jegyzékek pedig bizonyítják, hogy a veszprémi és pozsonyi káptalani könyvtárak is büszkélkedhettek az *Etymologiae* egy-egy példányával.¹⁵²

Sevilla érsekének munkája azonban nem csak a középkori oktatásnak és művelődésnek volt alapműve. Az *Origines* a reneszánsz korában már más szempontból állt az érdeklődés középpontjában. Bizonyítja ezt – csupán rövidke és felületes kutatás eredményeként –, hogy a WorldCat¹⁵³ öt ősnymtatvány-kiadását ismeri, a mű

146 Vö. *Etymologiae*. p. 39.

147 Johnson. p. 205.

148 Hessel. p. 25.

149 Gloviczki – Zsinka. p. 183.

150 Vö. Angenendt. p. 230.

151 Vö. Kecskeméti Gábor: *Retorika*. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. 10. kötet. Bp.: Balassi, 2010. p. 81.

152 Vö. Madas Edit: *Könyvkultúra és írásbeliség*. 1. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. 6. kötet. Bp.: Balassi, 2006. p. 160-161.

153 OCLC WorldCat. URL: www.worldcat.org

magyarországi recepciójáról pedig a CIH alapján tudható, hogy négy kiadásának nyolc példánya állt az érdeklődők rendelkezésére.¹⁵⁴

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

POGÁNYNÉ RÓZSA GABRIELLA: SEVILLAI SZENT IZIDOR NÉZETEI A KÖNYVEKRŐL, KÖNYVTÁRAKRÓL ÉS AZ OLVASÁSRÓL

A középkori képzési rendszerben az antik műveltségből átörökített hét szabad művészet az alapozó, bevezető tanulmányokat jelentette, erre épült az „igazi” tudomány, a teológia – így az oktatás célja tulajdonképpen nem az evilági ismeretekkel való felvértezés, hanem a túlvilági, az örök életre való felkészítés. A korszak könyvtári modellje ennek megfelelően a bibliotheca sacra, a szent könyvtár.

A VI-VII. század fordulóján élt és jelentős könyvtárral rendelkező szerzetes, később érsek Sevillai Szent Izidor kiterjedt munkásságának a tanulmány szempontjából legfontosabb eleme az *Etymologiarum sive origines libri XX* (*Etymologiae*) című írása, amely a korai középkori tudományosság teljes foglalatosa, az antik kultúrkinccs és a keresztény műveltség ötvözete. A sokáig tankönyvként használt monumentális mű természetesen saját kora paradigmájának összefüggésrendszerében többek között a könyvek, könyvtárak és az olvasás szerepéről, jelentőségéről is szól.

GABRIELLA POGÁNY RÓZSA: ISIDORE OF SEVILLE ABOUT BOOKS, LIBRARIES, AND READING

The education of the middle ages was based on the *septem artes liberales* (seven liberal arts) as the first phrase of learning, the „real” studies, the theology came after it. The zeal of education was not to prepare for the profan, but for the eternal life. Therefore the library of that period was the „*bibliotheca sacra*”, the saint library.

Isidore of Seville, a benedictine monk, later bishop of Seville lived by the turn of the VI-VII. centuries, he was a great theologian and a wide educated scientist with a big private library. This article is about his encyclopaedia, *The etymologies*, the most famous textbook till to the XV-XVI. centuries. The work contains the whole ancient (pagan) erudition and the important Christian knowledge to understand the Holy Script and the theology. Isidore of Seville as an erudite and bibliophile person wrote also about books, libraries and reading.

154 Vö. Sajó Géza – Soltész Erzsébet: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Bp. : Akadémiai Kiadó, 1970. p. 542-543. A CIH kiegészített elektronikus kiadásában nincs utalás arra, hogy az állományadatokban változás következett volna be. Vö. Uaz. In: MEK. URL: <http://www.mek.oszk.hu/06100/06119>. A MOKKA-R adatai között még csak három, részben más gyűjtemény birtokolja az *Etymologiae*-t. Vö. MOKKA-R. URL: www.eruditio.hu/lectio/mokka-r